

ԵԿԵՂԵՅՈՒ ՆԵՐՍՈՒՄ ԱՐՍՏԱՎՈՐ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐԻ ԴԵՄ
ՊԱՅՔԱԼԻ ԱՐՏԱՅՈՒՈՒՄԸ ՇԻՐԱԿԻ ՎԻՄԱԳՐԵՐՈՒՄ*

Եկեղեցին հասարակության մի մասն է, նրա հոգևոր ղեկավարը, հավատա-
վոր ժողովրդի բարոյական նկարագրի հիմնական ձևավորողը, իսկ հայոց մեջ միջ-
նադարի զանազան փուլերում պետականագրկումներից հետո՝ նաև համազգային
առաջնորդը: Հասարակության ներսում ծնվող ու զարգացող ամեն մի երևույթ իր
անմիջական արձագանքն է գտնում ու դրսևորվում եկեղեցում, այդ թվում նաև՝
բացասականները: Վերջիններս ծայր աստիճան վտանգավոր էին հավատավոր
հանրության հոգևոր-բարոյական դաստիարակության համար:

Քրիստոսի եկեղեցին հիմնադրումից ի վեր ջանացել է հավատարիմ լինել իր
հոգևոր կոչմանը և մշտապես անհաշտ պայքար է մղել՝ զերծ մնալու խորթ, վար-
կաբեկիչ դրսևորումներից: Արատավոր երևույթները հայոց եկեղեցում էլ ավելի
էին խորանում օտար տիրապետությունների օրոք, չնայած այդ ընթացքում
իրավասու հոգևորականության առողջ հաստատված երբեք չէր դադարեցնում իր
պայքարը: Մելջուկյան ժամանակաշրջանում, մասնավորապես XII դ. երկրորդ
կեսից հետո, Հառիճավանքի առաջնորդ Գրիգորը, համալիրի Սբ Գրիգոր եկեղե-
ցում թողել է արձանագրություն, որում ասվում է. «... եթե ոք յառաջնորդաց ի յըն-
ձաից եկեղեցոյս խորե՛¹ և զվաստակս բազմաց և գտուրս հոգոյ իւրն համարի, որ
չափ ² $\bar{\Gamma}$ արինսած ե, այնչափ նգոված ե, որ կաշառաւք հայր մտե, կրկին նգովի»²:

XII դ. վերջին և XIII դ. սկզբին Հայաստանի մեծ մասը սելջուկ-թուրքական
ծանր լծից ազատագրած Զաքարյան իշխանապետները ոչ միայն հարկերից
ազատում էին վանքերն ու եկեղեցիները, երկրում զարկ տալիս վանաշինության
հուժկու գործին, այլև փորձում էին արմատախիլ անել հոգևորականության շրջա-
նում տեղ գտած այն բացասական երևույթները, որ հատկապես շահադիտորեն
խրախուսվել էին այլազգի տիրակալների կողմից:

Խնդրով մտահոգ հայոց աշխարհիկ և հոգևոր մեծամեծները, նկատի ունե-
նալով հարցի լրջությունը և կամենալով իրենց վճիռներն անխախտ, անջնջելի,
անեղծանելի և մնայուն պահել, կարգադրում էին դրանք փորագրել Հայաստանի
նշանավոր վանքերի պատերին՝ ի տես և ի դաս ամենքի:

* Հոդվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած
«Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր»
միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ Խորել նշանակում է «խոր տեղում թաքցնել, խորը թաղել, ծածուկ պահել, գողանալ, պա-
կասեցնել» (Ղազարեան Ռ., Գրաբարի բառարան, հ. Ա, Եր., 2000, էջ 585):

² Եղիազարյան Հ., Հառիճա վանքը և նրա վիմագրությունը, «Էջմիածին», 1957, Ա, էջ 57,
Քիւրտեան Յ., Հառիճոյ վանքին արձանագրութիւնները, «Բազմավէպ», 1957, № 11-12, էջ
267-268:

Դատելով մի շարք վիճաբերից՝ պետք է փաստել, որ խնդիրը հասկապես հրատապ էր Շիրակի վերագարթնած և Բագրատունյաց թագավորության երբեմնի փառքի տաճարներ համարվող վանքերում, որոնց վրա մեծ է եղել Անի մայրաքաղաքում կենտրոնացած օտարների ազդեցությունը:

Հառիճավանքում վանահայր Պետրոսն ու միաբանները սահմանում են, «որ կաշառաք հայր լինի, ... նգովս առցե»³:

Հռոմոսի վանքի նկատմամբ Զաքարյաններից տիրության իրավունք ստացած Գրիգոր հեջուր Խաչենեցին, նրա եղբորորդիները, Քրդի որդի Իշխանը՝ տերանք «Աբ ուխտիս վանացս Հռոմոսի, որ հաստատեցաք արձանագրով՝ պատրոն ով լինի այս տեղոյս ի յարանց կամ ի կանանց ով կաշառաք հայր դնէ, այնպիսին նգովս առցե գՅուդային զաստուածավաճառին եւ զԿանենին զեղբայրասպանին. եւ հայր եւ այլ գործաւորք, որ կաշառաք տան յայտնի կամ ի ծածուկ յերկնաւոր Հաւրէն եւ յԺՂ հայրապետացն եւ յամենայն սրբոց անիծեալ եղիցի յոգի եւ ի մարմին... Արդ եթէ մեծ եւ եթէ փոքր կարծիս առնու թէ հայր կամ այլ գործաւոր կաշառաք է տուել եւ վրէժխնդիր չլինի վերագրելոցս նգովիցս տէր է ամէն: ԶԽոցադեղ գրիչ յիշեա ի տէր»⁴:

Հեջուր Գրիգորն այնքան մեծ կարևորություն է տվել 1228 թ. այս վճռին, որ հատուկ գրչի՝ Խոցադեղի ձեռքով է փորագրություն կատարել:

Դեռևս Ի դ. «Կանոնք առաքելականք»-ի ԻԱ (21-րդ) կանոնով սահմանվել է, որ Տիրոջ սեղանի պաշտոնին պետք է ընտրվեն այնպիսիները, որոնք հեռու են մամոնայից «եւ չերթան զկնի արծաթոյ շահից, եւ ձեռք իւրեանց սուրբ են ի կաշառոց...»⁵: Որքան էլ առաքյալները փորձել էին ապահովագրել նորահաստատ եկեղեցին շահատակությունից, արծաթասիրությունից, կաշառակերությունից, այնուհանդերձ ժամանակի ընթացքում կրոնական հաստատություններ էին ներս առնակել այդ մերժելի, արգահատելի բարքերը, որոնք սպառնալիք էին հոգևոր կառույցի ամրության ու անսասանության համար: Այդ չարիքները հասկապես արմատավորվել են, ինչպես վերը նշել ենք, օտար տիրապետությունների ժամանակ: Ա. Հովհաննիսյանի մեջբերմամբ. «Լամբրոնացին նշում էր, որ սելջուկ թուրքերը զավթել են եկեղեցու ֆունկցիաները, նրանք եկեղեցականներ են ձեռնադրել տալիս և կաշառքով եպիսկոպոսներ նստեցնում վիճակներում. սելջուկների օգնությամբ եպիսկոպոսները վիճակներ են խլում միմյանցից»⁶:

³ Եղիազարյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 60: Պետրոսը Հառիճավանքի արձանագրություններում վանահայր է հիշատակվում 1192-1214 թթ. (տե՛ս նույն տեղում, էջ 57-59):

⁴ Ալիշան Ղ., Շիրակ, Վենետիկ, 1881, էջ 23, հմմտ. «Վիմակն տարեգիր, ցուցակ ժողովածոյ արձանագրութեանց հայոց», կազմեաց Կ. Կոստանեանց, Ս. Պետերբուրգ, 1913, էջ 71-72:

⁵ «Կանոնագիրք հայոց», Ա, աշխ.՝ Վ. Հակոբյանի, Եր., 1964, էջ 41:

⁶ Հովհաննիսյան Ա., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք I, Եր., 1957, էջ 270, տե՛ս Ներսէս Լամբրոնացի, Խորհրդածութիւն ի կարգս եկեղեցոյ և մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին, Վենետիկ, 1847, էջ 526:

Կաշառակերության դեպքերը վանքերում և եկեղեցիներում կանխելու ուղղությամբ Ջաքարյանների և նրանց գործակալ հեջուբների ջանքերն ի դերն եղան վերահաս մոնոլիակյան տիրապետությամբ:

Հայաստանյայց եկեղեցու ներսում բարքերի խորացմանը նպաստում էր նաև հայրապետական աթոռի հեռու գտնվելը մայր երկրից, հետևապես թույլ էր կենտրոնական, կաթողիկոսական անմիջական հսկողությունը: Դա էլ իր հերթին պատճառ էր դառնում կաշառակերության տարածման ու խորացման համար: Կաշառակերության նման չարիքը եկեղեցու ներսում ճանապարհ էր հարթում անարժանների ու համապատասխան տարիքի չհասած, ըստ այդմ, անհրաժեշտ փորձառություն չունեցող հոգևորականների ձեռնադրությունների համար, որոնք, հասնելով հոգևոր բարձր պաշտոնների, պատուհասում էին ոչ միայն նվիրապետական կառույցը, այլև «բարենպաստ» պայմաններ ստեղծում հավատավոր ժողովրդի մի մասի՝ հարազատ սրբօջախներից ու դավանանքից խտտորվելու և զանազան աղանդների շարքերը համալրելու:

Դեռևս քրիստոնեության վաղնջական ժամանակներից հայոց եկեղեցում փորձել են կանխել հոգևոր կառույցի հիմքերը սասանոյ վնասակար ու արատավոր երևույթների սերմանումն ու արմատավորումը: Թաղեոս առաքյալին վերագրվող կանոնախմբի Ա կանոնի հարցմանն ի պատասխան, ասվում է, որ «Եպիսկոպոսն եղիցի անարատ, պարկեշտ, ուսուցող, մի՛ արծաթասէր, մի՛ արբեցող, մի՛ կերող, մի՛ զաւշաքաղ, մի՛ հարկանող, մի՛ կաշառառու, այլ հանդարտ, որպէս սասց եղբայրն մեր եւ գլխաւոր Պաւղոս (հմմտ. Ա. Տիմ. Գ. 1-4, Տիտ. Ա. 7-8), եղիցի արիւնակ բարւոյ, տքնող, պահող, ատեցող զհանգիստ քնոյ, լինել արիւնակ հաւտին ամենայն կարգաւ, *առնել ձեռնադրութիւն արժանաւորաց՝ այնոցիկ որ հասու եւ զհտունք են գրոց, կարգաց եւ արիւնաց Աստուծոյ...*»⁷: Նույն պատասխանի վերջում առաքյալն ասում է, եթե եպիսկոպոսը հանդգնի տգետին «կացուցանել առաջնորդս կամ վերակացու ինչ շնորհի եկեղեցւոյ... վասն կաշառոյ կամ վասն մերձաւորութեան կամ վասն բարեխաւսութեան, այնպիսի եպիսկոպոս նզովեալ եղիցի...»⁸: «Կանոնք առաքելոյն Թաղեոսի»⁹ Բ կանոնը նույնպէս արգելում է եպիսկոպոսին. «Եւ կաշառ ամենեւին մի՛ առնուլ»⁹, իսկ նույն կանոնախմբի Դ-ը պատվիրում է նրան «առաւել հրաժարել ի ձեռնադրութենէ տգիտաց եւ տխմարաց, յանմտից, ի ցոփասարտից, ի վատասարտից, ի յափշտակողաց, ի շնացողաց եւ յայլ վատթարութենէ, զայնպիսին ամենեւին մի՛ ձեռնադրել եւ մի՛ բարկացուցանել զԱստուած»¹⁰:

325 թ. Ա տիեզերածողովում ընդունված «Կանոնք Նիկիական»-ի Ժ (10-րդ) կանոնը սահմանում է. «Վասն այնոցիկ որ աման յանարժանից ըստ անգիտութեան եպիսկոպոսին եւ կամ եթէ գիտէին որք մերձեցուցինն եւ ի ձեռն արծաթոյ քարշեցաւ ճշմարտութիւնն, եթէ ի վերջոյ յայտ եկեսցեն իրքն եւ անարժանութիւն առնն

⁷ «Կանոնագիրք հայոց», Բ, աշխ. Վ. Հակոբյանի, Եր., 1971, էջ 20-21:

⁸ Նույն տեղում, էջ 21-22:

⁹ Նույն տեղում, էջ 22:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 24-25:

եւ կաշառակրծութիւն կարգողացն՝ կամ եղև մեծ ժողովոյն աւծումնն բարձցի ի նմանէն և կարգողքն ընդ պատուհասիք եղիցին որպէս եպիսկոպոսն կամեսցի»¹¹:

Իսկ ընդհանրական եկեղեցու հզոր տեսաբաններից սբ Գրիգոր Նազիանզացին (330-390) իր կանոնախմբի՝ «Կանոնք Գրիգորի Աստուածաբանի» Ժ (10-րդ) կանոնով տեսուչներին, վերակացուներին կոչ է անում շնորհաբաշխության ժամանակ հետամուտ լինել նորկտակարանյան պատգամին. «Եհաս լուր ի մեծ սին-հողոսն Նիկիայ, թէ եպիսկոպոսունք տեղաց տեղաց ի ձեռն շնորհաբաշխութեան հաւաքմունս ընչից եւ արծաթոյ առնեն, եւ ընդդէմ Հոգւոյն թուեցաւ գործն, զի ոչ զայս ուսուցին սուրբ առաքեալքն Տեառն, այլ որպէս ընկալան ի Տեառնէ ձրի, նոյնպէս եւ այլոց աւանդեցին՝ «Ձրի առէք և ձրի տուք» (Մատթ. Ժ. 8), որով բաշխէին ում եւ պետք լինէին»¹²:

Արշակունյաց թագավորության անկումից (428 թ.) և հայոց աշխարհի երանելի վարդապետներ սբ Սահակ Պարթևի (348-439) և սբ Մեսրոպ Մաշտոցի (≈ 360-440) մահից հետո Հայաստանյայց եկեղեցի սողոսկած և արմատավորված աղանդավորական և այլ չար ուղմների դեմ, այդ թվում նաև կաշառակերության ու անարժանների ձեռնադրության, փորձում են պայքարել սահակ-մաշտոցյան աշակերտները Շահապիվանի 444 թ. ժողովով: Հայոց երբեմնի արքաների բանակատեղիում հրավիրված ժողովի ԺԶ (16-րդ) կանոնով արգելվում է կաշառքով կամ «աչառանաւք», առանց ոչ ճշմարտության անարժանին ձեռնադրել և փորձ է արվում այդ օրենքին տալ աստվածաշնչյան հիմնավորում. «Եւ նոքա կաշառաւք եւ աչառութեամբ զանարգեալս մեղաւք եւ զպղծեալս արիւնացն, որպէս ասէ Պաղոս, եկեղեցւոյ դատաւորս նստուցանեն վասն կորուսիչ արծաթոյն (Ա, Կոր. Զ, 4): Տալիք կաշառոյն անիծեալ լիցին (Բ Օրէնք ԻԷ. 25), որպէս խաչահանունքն, որ ետուն կաշառ պահապանացն, եւ ընդ Սիմոնի կախարդի, որ արծաթով եւ ընչիւք կամեր ստանալ յառաքելոցն զշնորհս սրբոյ հոգւոյն (Գործք Ը. 17, 18): Եւ առնելիք կաշառոյն նզովեալ լիցին ի Տեառնէ. կարասին, զոր կաշառ առին, ընդ Յուդայի համարեալ լիցի, զոր վասն Տեառն մատնութեան առ (Մատթ. ԻԷ. 9, Ղուկ. ԻԲ. 5,6)... Եւ եպիսկոպոսն եւ երեցն, որ վասն այսր իրաց կաշառս առցեն եւ կամ վասն ինչ եւ է իրաց, ըստ գրեցելոցն, թէ՛ «Կաշառ կուրացուցանէ զսիրտս իշխանաց» (Բ Օրէնք ԺԶ. 19, Սիր. Ի. 31), եւ դարձեալ «Կաշառ ի վերայ իրաւանաց մի՛ առնուցուս (Մադ. ԺԴ. 5), եւ «Ճշմարտութիւն ի ձեռն արծաթոյ քարշեցաւ». յամենեան ժողովոյս նզովեալ լիցին եւ յիշխանութենէն եւ ի քահանայութենէն մերժեսցին ի բաց...»¹³:

Նույն կանոնի վերջում բերվում են բազմապիսի օրինակներ, թե ինչի կարող են հանգեցնել և ինչ վնասներ բերել եկեղեցուն անարժան ու կաշառված առաջնորդները, որոնք պետք է լինեն մերժելի: Իսկ օրինավոր առաջնորդները միշտ հաստատուն, անսայթաք ու ճշմարիտ են պահում եկեղեցին և պետք է օրինակ լինեն աշխարհին, քանի որ նրանց է նայում ժողովուրդը¹⁴:

¹¹ «Կանոնագիրք հայոց», Ա, էջ 123-124:

¹² «Կանոնագիրք հայոց», Բ, էջ 190:

¹³ «Կանոնագիրք հայոց», Ա, էջ 456-457:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 458-459:

Բացի կաշառակերությունից ու անարժաններին տեղ տալուց, երրորդ չարիքը, որ պատուհասել է հայոց եկեղեցուն և անմիջապես առնչություն ունի նախորդ երկուսի հետ, անմիջապես ձեռնադրվելն է, այսինքն՝ անտեսվել է տարիքային շերտ ձեռնադրությունների ժամանակ: Դրա խոստովանումը 20-ամյա (այլ կարծիքներով՝ 15, 18, 22 տարեկան¹⁵) Գրիգոր Գ Պահլավունու (1113-1166) կաթողիկոս օծվելն էր 1113 թ., ինչը հանգեցրեց հայոց հայրապետական աթոռի պատակամանը և Աղթամարի հակաթոռ կաթողիկոսության առաջացմանը (1113-1895):

Եթե առաջին երկու բացասական երևույթները՝ կաշառակերությունն ու անարժաններին ձեռնադրելը, համընդանուր քրիստոնեական բնույթ էին կրում և հաճախ չէին բարձրաձայնվում, ապա երրորդը՝ ձեռնադրվողի անմոռու լինելը կամ տհաս տարիքը, այսինքն՝ հոգևորականի տարիքային անհամապատասխանությունը նվիրապետական տվյալ աստիճանին, մինչև XIII դ. կեսը մշտապես քննադատության թիրախ է եղել վրաց, բյուզանդական և լատին եկեղեցիների կողմից:

Թեև Թադեոս առաքյալին վերագրվող կանոնախմբում, որքան էլ նրա անվամբ այն հայոց եկեղեցի ներմուծված լինի հետագայում, ի պատասխան Գ կանոնի հետևյալ հարցմանը. «Որպիսի՞ չափով պարտ է ձեռնադրել քահանայս եւ սարկաւազունս, եւ ո՞րչափ կալ ի կարգին», ասվում է. «Արժան է եպիսկոպոսին ձեռնադրել քահանայս երեսնամեայ, եւ զերեսուն ամ կալ ի կարգին եւ ապա լռեսցէ: Իսկ յիսնեմենիք կամ թէ աւելի՝ մի եւս ձեռնադրել քահանայ կամ սարկաւագ, եւ մի՛ ամուսնութիւն հրամայել, զի յայսմ վայրի անձինք աղճատին եւ միտք եւ ժամանակք. եւ զինքն պատրաստել յիրում ուղեւորութեանն, պայծառացուցանել զիր զլապտերն, զի մի՛ զայլսն հոգալով զինքն անփոյթ արասցէ եւ զրկեսցի ի յաւիտենական կենացն»¹⁶:

Եթե Թադեոս առաքյալի կանոնախմբի Գ (3-րդ) կանոնով սահմանվել է քահանայի ձեռնադրության համար 30 տարեկան հասակ (հիմքում Հիսուս Քրիստոսի տարիքն է քարոզչության սկսման ժամանակ), ապա հետագայում այդ կարգը խախտվել է այն աստիճան, որ հիմնովին անտեսվել է առաքյալի կանոնադրած դրույթը:

XIII դ. սկզբին Ջաքարե ամիրսպասալարը, փորձելով մեղմել հայոց և վրաց եկեղեցիների միջև էական տարբերությունները, դիմել է Կիլիկիայի հայոց թագավոր Լևոն Բ Մեծագործին (1198-1219) և Ամենայն հայոց կաթողիկոս Հովհաննես Զ Սսեցուն (1203-1221)՝ թույլ տալ իրեն Հայաստանի եկեղեցիներում կատարելու մի շարք նորամուծություններ: Ջաքարեի դիմումի առիթով 1204 թ. Սսուն գումարված Ա ժողովը Ջաքարեին է ուղարկել ութ կետից բաղկացած կանոնախումբ: Յոթերորդ գլուխը կամ կեսը սահմանել է. «Ձեռնադրել դպիր և ապա յետ բազում ատուրց սարկաւագ, և ի կատարեալ հասակի ապա քահանայ»¹⁷:

¹⁵ Տե՛ս Մ. արքեպս. Օրմանեան, *Ազգապատում, հ. Ա, Մ.Էջմիածին, 2001, ս. 1578*:

¹⁶ «Գանոնագիրք հայոց», Բ, էջ 24:

¹⁷ Կիրակոս Գանձակեցի, *Պատմություն հայոց, աշխ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Եր., 1961, էջ 170*:

Թեև կանոնախմբի ընդունման փորձերը Հայաստանում վիժեցվել են հայ եկեղեցու ավանդին հավատարիմ հայոց վարդապետների անկեղծ ընդդիմության արդյունքում, այնուհանդերձ, 7-րդ կանոնը չի հստակեցրել նվիրապետական աստիճանների համար տարիքային սահմաններ:

Միայն Սսի Բ ժողովում՝ 1243 թ., որ գումարվել է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Կոստանդին Ա Բարձրբերդցու (1221-1267) նախագահությամբ, ի վերջո հստակ սահմանել է ձեռնադրությունների նվազագույն տարիքային շեմերը: Իսկ այդ կանոնական ժողովը նախ Ա կանոնով որոշել է. «Ամենայն ձեռնադրութիւն յեկեղեցի, որ է պարզևք հոգւոյն սրբոյ, զոր տայ արժանաւորացն, առանց արծաթոյ լիցի՝ ըստ կանոնաց, զի այն ախտ Յուդայի և Միմոնի կախարդի է, որ խտտեցան, և ոչ միաբանեցաւ ընդ նոսա շնորհն, որ ի տեղիս տեղիս վասն աղքատութեան լուծեալ է և տգիտութեան»¹⁸: Բ օրենքը վերաբերել է եկեղեցիների վերակացուների ձեռնադրությանն ու տարիքին. «Այսուհետև արժանաւորքն միայն և գիտունքն առցեն զաստիճան եպիսկոպոսութեան մեծաւ քննութեամբ և վկայութեամբ և թեմին կամակցութեամբ առանց կաշառած, հասակաւ մի՛ պակաս քան զերեսուն ամն»¹⁹: Դ կանոնն էլ սահմանել է. «Ապա զեկեալսն ի չափ՝ հասակաւ և՛ ուսմամբ. և՛ սրութեամբ՝ ածցել յաստիճան, վկայութեամբ անձանց իրեանց և սնուցողացն՝ առանց արծաթոյ, տիօք մի՛ պակաս քան զքսան հինգ ամն երեցն և սարկաւազն՝ քսան ամն»²⁰:

Հայտնի է, որ ժողովից երեք տարի անց Կոստանդին Ա Բարձրբերդցու կաթողիկոսը Սսի Բ ժողովի 25 կանոնները Կիլիկիայում գտնվող Վարդան Արևելցու և այլ լիագոր անձանց միջոցով ուղարկում է Հայաստան, որտեղ դրանք հավանության են արժանանում երկրի եպիսկոպոսների, իշխանների և գլխավոր վանքերի կողմից²¹:

Սսի Բ ժողովի Ա, Դ կանոններն իրենց արտացոլումն են գտել մինևսայն թվականով թվագրվող մեզ հայտնի երեք վիմագրերում, որոնցից երկուսը Շիրակում կամ մերձ այդ գավառին:

Անիի Ս.Առաքելոց եկեղեցու արևելյան պատին արձանագրվել է. «Թուականին :2: (1251)... Հրամանաւ տեառն Կոստանդեայ Հայոց կաթողիկոսի և մեծին ամիրսպասալար Շահնշահի արձանագրեցաւ առաքելական կանոնքս, որ թէ ոք յեպիսկոպոսաց կամ յառաջնորդաց *կաշառաւք* կամ անմիրու երեց առնէ կամ առանց *ճշդիւ և յոյժ ընտրութեան* դատի յ²Մ, և ընդ նզովաւք լինի յերիս սուրբ ժողովոյն, մասն զՅուդային և զԿայենին առցէ, կատարողքն արհնին յ²Մ»²²:

Նույն ժամանակ գրեթե համանման բովանդակությամբ իրավական բնույթի վճիռ փորագրվել է Սրենի Կաթողիկէ եկեղեցու հարավային պատին. «Թուա-

¹⁸ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 303-304:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 304:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 310:

²² «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ I, Անի քաղաք, կազմեց Հ. Օրբելի, Եր., 1960, էջ 14-15:

կլանին] Չ : (1251) յամս 21՝ ապատի տեան Կոստանդեա Հաոց կաթողիկոսի հրամանաւ Մեծին Շահանշահի և յառաջնորդութեան Տէր Գրիգոր: Եթե ոք յեպիսկոպոսաց կաշառաւք առնէ կամ անմուրու կամ առանց ընտրութեան մասն զՈւղաին առցէ ու զՄիմոն կախարդի: Ով զգիրս ջնջէ ի՛նքն՝ ջնջի ի կենաց գրոյն»²³:

Ի տարբերություն Մրենի արձանագրության՝ Անիի վճռում չի նշվում քաղաքամայրի առաջնորդի անունը: 1246 թ. որպես Անի մայրաքաղաքի առաջնորդ վերակացու Կիրակոս Գանձակեցիին հիշատակում է. «եպիսկոպոսն Անույ միս Սարգիս»²⁴:

Անիի արձանագրությունում եպիսկոպոսի անվան բացակայության պարագան Կ. Մաթևոսյանը համադրելով Կ. Գանձակեցու այն վկայությանը, որ կաթողիկոսի նվիրակ Վարդան Արևելցուն այնքան էլ ջերմորեն չընդունեցին վարքի մեջ թերացած եպիսկոպոսները, բայց և չհամարձակվեցին նրա պահանջը մերժել, այլ առերես ընդունեցին, եզրակացնում է. «Անիում, ուր առևտրատնտեսական ու վաճառական հարաբերությունների խորացմանը զուգահեռ տեղի էր ունենում բարքերի անկում, և դրամը դառնում էր ամենագոր, բնական է, ավելի շատ պետք է լինեին թերացումները եկեղեցու կանոնների նկատմամբ և այստեղ առավել դժկամությամբ պետք է ընդունեին կանոնական պահանջների ամեն մի խստացում ու բարոյախտություն»²⁵:

Անիի և Մրենի վճիռների «առանց ճշդի և յոյժ ընտրութեան», «առանց ընտրութեան» հատվածները վերաբերում են վանահայրերին ու երեցներին: Դեռևս Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրք»-ի Գ գլխով մեծ իրավունք էր վերապահվում վանքի միաբանությանը վանահոր նշանակման դեպքում, որի գործում վճռորոշ էր եղբայրության կամքը²⁶:

Ուշադրության արժանի է այն փաստը, որ թե՛ մի շարք կանոններում, թե՛ վիմագրերում կաշառքով ձեռնադրությունը պախարակվում է որպես Հուդա աստվածավաճառի և Միմոն կախարդի ախտ: Միմոնը, ինչպես հայտնի է, առաքելական ժամանակների սամարացի մոգ էր, որին համաքաղաքացիներից մոտ կեսն ընդունում էր որպես Աստուծո մեծ գորություն՝ իր կատարած կախարդությունների, աճպարարությունների պատճառով: Ըստ «Գործք առաքելոցի»՝ քրիստոնյա մկրտված Միմոն մոգը տեսնում է, երբ Պետրոս ու Հովհաննես առաքյալները ձեռք-

²³ *Օրծես Ի. Набису Мрена, Հայագիտական հետազոտություններ, պրակ Ա, Եր., 1974, էջ 40: Մրենը մե՛րթ տեղադրվում է Շիրակում (տե՛ս Ղ. Այիշան, Շիրակ, էջ 137, «Հայկական սովետական հանրագիտարան», հ. 8, Եր., 1982, էջ 66, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Եր., 2002, էջ 767), մե՛րթ Արշարունիքում (տե՛ս Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ստ., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, էջ 877-878): Թեև Մրենի վիմագրերում երկիցս հիշատակվում է Արշարունյաց եպիսկոպոսը (տե՛ս Օրծես Ի., նույն տեղում, էջ 35, 40), բայց չի բացատրվում, որ այն որոշակի ժամանակներում ընդգրկված լիներ Շիրակ գավառի կազմում:*

²⁴ *Կիրակոս Գանձակեցի, նույնը:*

²⁵ *Մաթևոսյան Կ., Անի, եկեղեցական կյանքը և ձեռագրատան ժառանգությունը, Ս.Էջմիածին, 1997, էջ 91-92:*

²⁶ *Տե՛ս Մխիթար Գոշ, Գիրք դատաստանի, աշխ.՝ Խ. Թորոսյանի, Եր., 1975, էջ 34:*

ները դնում էին հավատացյալների վրա, վերջիններս Սուրբ Հոգի էին ստանում: Նա փող է տալիս, որպեսզի առաքյալների միջոցով ինքն էլ իշխանություն ունենա՝ Սուրբ Հոգի տալու, բայց արժանանում է Պետրոսի հանդիմանությանը, որ Աստծու պարզկները չի կարելի փողով ստանալ (Գործք Ը. 9-25):

1251 թ. իրավական երրորդ փորագիր վճիռը Բջնիում է, որում, ի տարբերություն Անիի, հիշատակվում են կենտրոնական Հայաստանի այդ հզոր թեմի առաջնորդները. «Թվիս Հայոց Չ. (1251). Ազդմամբ և հրամանաւ Հոգւոյն Սրբոյ և կամաւ Կոստանդեայ կաթողիկոսի հաստատեցաք զխախտեալ կանոնքս և եղաք աստ ծառայքս Քրիստոսի՝ Տէր Վանական և Տէր Գրիգոր, ողորմութեամբ նորա եպիսկոպոսք Բջնոյ... յիշխանութեան Մեծին Շահնշահի. զի յայսմետէ մինչև ի կատարած չունի որ առնել կաշառաւք ձեռնադրութիւն վարդապետ ու երէց: Կատարիչք հրամանցս արհնին յԱստուծոյ»²⁷:

Ժամանակի նշանավոր հոգևոր գործիչներ Վանական Բջնեցուն և Գրիգոր Բջնեցուն հիշատակում է նաև Կիրակոս Գանձակեցին 1246 թ. Սսի Բ ժողովի կանոններին հավանություն տված բարձրաստիճան հոգևորականների շարքում. «...և եպիսկոպոսքն Բջնոյ՝ Վանականն և Գրիգոր»²⁸:

Ուշադրության արժանի է Բջնիի 1251 թ. արձանագրության սկզբնամասը. «Ազդմամբ և հրամանաւ Հոգւոյն Սրբոյ», քանի որ «Դավան-աստվածաբանական տեսակետից եկեղեցական ժողովները մասն են Սուրբ Հոգու, որ ապրում է եկեղեցում: Եպիսկոպոսներն ու վարդապետները հավաքվում են Սբ Հոգու թելադրմամբ և այն հավատով, որ որոշումներն ընդունվում են Սբ Հոգու առաջնորդությամբ. «...հաճելի թվաց Սուրբ Հոգուն և մեզ...» (Գործք 15.28), ասում են ժողովականները միմյանց՝ հետևելով առաքյալների օրինակին»²⁹:

Առնվազն միամտություն է կարծել, թե Սսի 1243 թ. Բ ժողովի կանոնները դրանց քննարկմանն ու ընդունմանը չմասնակցած արևելյան վարդապետների կողմից վերջնական հաստատման են արժանացել 1270 թ. Չագավանի եկեղեցական գումարումում: Ավելի քան քառորդարյա վիճակում կա երկու ժողովների միջև, ինչը տրամաբանության մեջ չի տեղավորվում:

Միևնույն 1251թ. ներքո, գրեթե նույն բովանդակությամբ վերոհիշյալ երեք արձանագրությունները հուշում են, որ այդ թվականին կա՛մ մայրաքաղաք Անիում, կա՛մ երկրի կենտրոնական թեմանիստ Բջնիում, որ տակավին Շուղրի 1114թ. համազգային եկեղեցական ժողովում հռչակվել էր Բուն Հայաստանի կարևորագույն և կաթողիկոսի ընտրությունը վավերացանող չորս արևելյան աթոռներից մեկը՝ Հաղբատի, Տաթևի և Արտազի հետ միասին, հայոց և վրաց ամիրսպասալար Շահնշահ Ա Չաքարյանի գլխավորությամբ, Ամենայն հայոց Կոստանդին Ա Բարձրբերդցու անունից գումարվել է եկեղեցական հավաք՝ ի հաստատումն Սսի 1243 թ. կանոնների: Մեր տեսակետը համահունչ է Վարդան Արևելցու գործունեու-

²⁷ Եղիազարյան Հ., Բջնիի վանքը և Բջնի գյուղի մյուս հուշարձանները, Էջմիածին, 1963, ԹԺ, էջ 46:

²⁸ Կիրակոս Գանձակեցի, նույնը:

²⁹ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, էջ 296:

թյան մասին Հովհաննես Երզնկացի Օործորեցու այն վկայության, որ մեջբերված է «Քրիստոնյան Հայաստան» հանրագիտարանում, երբ նա «այս և այն կողմերում հայ իշխանների և տեղի եպիսկոպոսների աջակցությամբ ժողովներ է գումարել, վճիռներ հաստատել տվել՝ իրագործելու Հայաստանում Սսի ժողովի կանոնները»³⁰: Կարծում ենք՝ Անի մայրաքաղաքում կամ Բջնիում (ավելի հավանական է առաջինում) 1251թ. տեղի ունեցած ժողովը ստվերվել ու մոռացության է մատնվել նույն թվականին Ստում Հռոմի պապի առաջարկությամբ «Filiogue»-ի վարդապետությունը (Մբ Հոգին բխում է ոչ միայն Հորից, այլև Որդուց), որ 1054թ. ընդհանրական եկեղեցու նոր պառակտման առիթ էր հանդիսացել, քննարկելու և ընդունելու համար հրավիրված ավելի հրատապ գումարման պատճառով, որտեղ կիլիկյան հոգևորականները հույժ կարևորել են արևելյան վարդապետների տեսակետը:

Ավելորդ չենք համարում նշել, որ հավանաբար ժամանակն ստիպել է հայոց աշխարհի մեծամեծներին՝ Չագավանի 1270 թ. ժողովում Վարդան Արևելցու ու Գրիգոր Բջնեցու գլխավորությամբ վերանայելու ու բարձրացնելու հոգևորականների ձեռնադրության տարիքային նվազագույն շեմերը: Այսպես, 3-րդ խումբ կանոնները, որ կոչվում են «Կանոնք վանականաց», 2 (6-րդ) կետով սահմանել է. «Որ աշխարհի երեց կամի լինել, ի ԺԵ (15-ում) կին առնու, ի Ի (20-ում) դպիր լինի, ի ԻԵ (25-ում) սարկաւազ և յԼ (30-ում) երեց, ուսած ի գիտնոց և վկայածն յամենոց»³¹:

Վերջին մասով, փաստորեն, մասամբ վերականգնվում է Թադեոս առաքյալի սահմանած Գ (3-րդ) կանոնը:

Չագավանի ժողովի՝ վանականներին առնչվող կանոնախմբի հաջորդ՝ Է (7-րդ) կետը, վերաբերել է կուսակրոն հոգևորականներին: Այն ամրագրել է, որ արեղա դառնալ պատրաստվողը 20 տարեկանից պետք է սքեմ կրի, վարի կրոնավորին հարիր կյանք, հրաժարվի մսի ու գինու գործածությունից, երեսունում, երբ ինքն ու մյուսները տեսնում են, որ կարող է արեղայություն անել, մեկ տարի սարկավազ լինի՝ սպասավորելով եկեղեցին, ապա ամենքից երաշխավորված՝ ձեռնադրվի կուսակրոն քահանա³²:

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ հայոց եկեղեցին սկզբից նեթ անհաշտ պայքար է մղել իր ներսում տեղ գտած մի շարք արատավոր ու վարկաբեկիչ երևույթների նախ և առաջ կաշառակերության, անարժանների ձեռնադրությունների դեմ:

Պետք է փաստել, որ այդ պայքարը տվել է իր արդյունքները. ներկայիս Հայաստանի և մեր պատմական հայրենիքի զանազան վայրերում սփռված միջնադարի մեր փառահեղ պատմության բազմաազար քարեղեն վկաներն արձանագրում են վանքային հզոր համալիրների բեղուն, ժրաջան, ուսումնաստենչ, մշակութաստեղծ բուռն գործունեություն, ինչը հարյուրավոր տարիներ անընդմեջ

³⁰ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, էջ 647:

³¹ «Կանոնագիրք հայոց», խմբեց Ս. Ղլտճեան, Թիֆլիզ, 1913, էջ 187, Գ. Հովսեփյան, Չագավանից ժողովը, Վաղարշապատ, 1913, էջ 46, «Չագավանի ժողովը և իր կանոնքը», առաջ. և թարգմ. Ս. Մխիթարյանի, «Հայ աստվածաբան», Ե, Եր., 2013, էջ 109-110:

³² Նույնը:

կարող էր ապահովել միայն սուրբ ուխտերի միաբանների ու նրանց առաջնորդների աստվածավախ, նվիրված, անշահախնդիր, անձնուրաց վերաբերմունքը:

ОТРАЖЕНИЕ В ШИРАКСКИХ ЛАПИДАРНЫХ НАДПИСЯХ БОРЬБЫ С ПОРОЧНЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ ВНУТРИ ЦЕРКВИ

___ *Резюме* ___

___ *А. Манучарян* ___

Армянская церковь своими соборами и канонами вела постоянную борьбу с негативными, порочными явлениями внутри себя, в частности, с рукоположением посредством взятки, так же с посвящениями недостойных священослужителей, имеющих малый, не соответствующий для этого возраст.

Следы этой борьбы запечатлены на надписях Оромоса (1228 г.), Мрена (1251 г.) и Ани (1251 г.) в Шираке.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Մանուչարյան Աշոտ Գագիկի – պ.գ.թ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան, E-mail:ashot.manucharyan.1959@mail.ru